

rebitur Deus populi sui, eo quod videbit illo rum robur usque adeo debilitatum, ut nemo illorum fere supersit etiam ex iis, qui captivi adducti sunt; vel aliter: CLAUSI QUOQUE DEFECERUNT, id est, clausi in arcibus (sic exponi Lyranus et nonnulli alii), quasi dicat: Miserebitur populi sui eo quod videbit, usque eo illorum vires esse debilitatas, ut nullas habeat arcos, nullos in arcibus propagatores, eo quod omnes arcus sint expugnatae et eversae; vel potest etiam sic exponi: CLAUSI QUOQUE DEFECERUNT, clausi, id est, nobiles principes, sic enim principes viri ab Hebreis appellantur, eo quod non facile ad eos aditus pateat, sed per janitores et interpretes, et est sensus: Vidi Dominus eorum robur dissolutum, et perisse clausos illorum. ET RESIDUOS CONSUMPTOS ESSE.—Id est, nobiles et optimates corum perisse, extintos esse, et similiter et promiscuum vulgus fere extinctum esse; nam vocat homines de plebe residuos aut derelictos, id est, spretos et nullius pretii homines. Sequitur in textu:

37.—Et dicit: Ubi sunt dii eorum, in quibus habebant fiduciam?—38.—De quorum victimis comedebant adipes, et bibebant vinum libaminum: surgant, et opitulentur vobis, et in necessitate vos protegent.

Prius dicemus nonnulla de verbis, et posterius explabimmo sententiam. ET DICET.—Plura exemplaria latina habent multitudinis numero: Et DICENT; caeterum, emendatoria exemplaria habent: ET DICET, cui lectioni suffragant hebraea et chaldaica et graeca omnia. DE QUORUM VICTIMIS COMEDEBANT ADIPES.—Adeps victimae non comedebatur, sed immolabatur, atque adeo esus adipis omnino erat interdictus Iudeis, ut constat *Levitici* III, ubi dicitur: *Omnis adeps Domini erit jure perpetuo in generationibus et cunctis habitaculis vestris: nec sanguinem nec adipem omnino comedetis;* ex quo manifestum est, ista dici, non se-

cundum ritum sacrificandi Deo, sed juxta morem sacrificiorum, quae fiebant idolis. ET BIBEBANT VINUM LIBAMINUM.—Libare idem est quod degustare aut decerpere, ex quo in sacrificiis, cum aliquid vini effundebatur aut super hostiam aut super altare, libari dicebatur; propterea quod illud quasi decerpatur a reliquo vino, et daretur degustandum Deo, cui sacrificabatur. Libabatur autem vimum et Deo et idolis: de primo liquet *Exodi* cap. XXIX, et *Numerorum* XV, quo in loco dicitur: *Et cinum ad liba facienda ejusdem measurae dabitur in holocaustum sive in victimam. Per agnos singulos...;* idolis etiam libabatur vimum, et ratio libandi varia erat, sed illa erat frequenter, quando post convivium super mensam aliquid vini effundebatur in honorem alieujus dei. De qua ratione Virgilius in I dixit: *Et in mensa laticum libavit honorem; tunc, enim, pars quadam vini in mensa effundebatur, et ea pars dicebatur libari Deo; reliquam vero partem bibeant et haeribant ii, qui libabant.* Quam nunc partem vocat hic Moyses VINUM LIBAMINUM, id est, vimum, ex quo jam aliquid erat effusum atque libatum Deo. Caeterum, comedere adipem sacrificiorum et bibere vinum libaminum, idem significat quod colere et venerari deos, et profiteri se esse eorum cultores et amicos religiosos; nam, quemadmodum docet D. Paulus in I ad Corinthios, x: *Qui edunt hostias, particeps sunt altaris,* ex quo concludit D. Paulus abstinentiam esse ab iis, quae idolis immolantur, dicens: *Quae immolant gentes, daemonis immolant, et non Deo. Nolo autem vos socios fieri daemoniorum.* Atque haec de verbis.

ET DICET: UBI SUNT DII EORUM, IN QUIBUS, ETC. Septuaginta sic vertunt: ET DIXIT DOMINUS: UBI SUNT DII EORUM? ex quo Euthymius et caeteri graeci exposidores haec verba accipiunt quasi dicta ex persona Dei, et exponunt sic: Et tunc, cum Deus viderit Judaeos redactos ad summam misericordiam, quasi exprobrans illis suam caecitatem et studens illos revocare ad meliorem mentem, dicet illis: Ergo ubi

nunc sunt illi vestri dñi, quibus cultum exhibebatis, me spreto atque derelicto? num potuerunt vos vel defendere vel liberare a malis et calamitatibus? videste, ergo, et aliquando tandem cognoscite, quod ego sim solus, et non sit alius Deus praeter me. Quam etiam expositionem quamvis a quibusdam latinis expositoribus sequatur, haec verba posunt accipi dicta quidem a Deo, sed non ad Judacos, sed potius ad Judeorum hostes, hoc scilicet modo: dixerat superius Moyses, agens de hostibus Judeorum, et de illorum supplicio non finiendo: **DOMINA VIRGINEA SODOMORUM VINEA EORUM** et cactera quae sequuntur, et addiderat: **MECUM EST ULTIO, EGO RETRIBUAM EIS (IN) TEMPORE, ET JUXTA EST DIES PERDITIONS;** quibus dictis, per parenthesim interseruit illa: **JUDICABIT DOMINUS POPULUM SUUM, ET IN SERVIS SUI MISEREBITUR,** quibus declaravit sui populi poenas atque supplicia fore dissimilia, id est, non perpetua, sicuti illorum, sed misericorditer finienda; et statim, rediens ad interrumpit sermonem, subiungit: **ET DICET: UBI SUNT DII EORUM?** Quasi sic Moyses loquatur: et cum tempus perdendi advenitur; quod quidem tempus propediem futurum est, nam **JUXTA EST DIES PERDITIONS;** tunc inquam Deus, quando illas dabit in interitum gentes, dicet ipsis: **UBI SUNT DII EORUM, IN QUIBUS HABEBANT FIDUCIAM?** Nam Moysi propositum erat hoc ipsum docere, scilicet, deos illorum imbecillos esse et nulla ratione comparandos cum vero Deo, ne arbitrarentur illorum potentiam factum esse, ut Judaci superarentur; nam sic propositum in principio, quando in hunc sermonem ingressus fuit: **NON ENIM IST DEUS NOSTER, SIC UBI DII EORUM:** et inimici nostri erunt iudices, id quod confirmavit statim ex dissimilitudine supplicii, quo gentiles et quo Judaci afficiendi erant. Unde postquam id satis confirmavit, confirmationem concludens, iterum repetit quod ab initio proposuerat, dicens: **UBI SUNT DII EORUM?** et: **VIDETE, QUO DEG EGO SIM SOLUS ET NON SIT ALIUS DEUS PRAETER ME.**

Caeterum, Vulgata editio, cui suffragantur hebraea et chaldaica exemplaria, non habet: **ET DICET DOMINUS, sed absolute: ET DICET.** Ex quo utraque Glossa et Lyra et fere omnes expositores existimant hic loqui, non Deum, sed Judeorum hostes, et Moysen his verbis imitatum fuisse sermonem inimicorum populi Dei, sermonem, inquam, quo exprobabant Judaeis Dei ipsorum imbecillitatem, quod ipsos passus esset ita opprimi; unde exponunt: **ET DICET (scilicet, Judeorum hostis, exprobans Judaeis Dei ipsorum imbecillitatem): UBI SUNT DII EORUM, IN QUIBUS HABEBANT FIDUCIAM?** Et sic repetendum est a communi illud verbum superius, scilicet, **VIDEBIT**, isto modo atque sensu: **VIDEBIT** quod infirmati sunt et pene ad nihilum redacti, et videbit etiam quod corum hostis, contemnens illorum religionem, dicit illis: **UBI SUNT DII EORUM?** nam isto modo loquebatur contra Judaeos, et illos irridebat dux exercitus Sennacherib regis Assyriorum, ut commemoratur lib. IV. *Regum*, XVIII. Quod, autem, dicunt inimici Judeorum: **UBI SUNT DII EORUM?** cum tamen Judaei non colerent nisi unum Deum, id factum est a Moysi ex recta imitatione sermonis ipsorum; nam loquuntur tanquam ignari religionis Judeorum: et ex sua religione et modo colendi plures deos, aliorum religiones similiter nescientes et judicantes ita, quia ipsi plures deos colebant, et convertebant in usum suum adipes sacrificiorum et vina libaminum, sic arbitrabantur Judaeos facere, et ideo dicebant: **UBI SUNT DII EORUM?** etc. Nam et Philistaei, ut dicitur i *Regum*, IV, quando intellexerit arcam Dei venisse auxilio illis in castra populi Israelitie, sic dicuntur locuti: **Vae nobis. Quis salvabit nos de manu Deorum sublimium ipsorum? Illi sunt Dii, qui percusserunt Egyptum,** etc. Igitur, quia dicebat Moyses superius futurum, ut Deus misereretur populi sui, et quia exponebat causas, quibus inducendus erat ad misericordiam, quarum causarum una fuit, quod videret illos pene consumptos et ad summam miseriorem redactos; nunc exponit

aliam causam, scilicet, superbiam et arrogantiam inimicorum suorum et illorum impias voces, quibus detrahebant divino honori atque potentiae; itaque, et sui populi miseria et sui honoris periculo, propter arrogantiam inimicorum, dicitur Deus finem impositurus calamitatibus populi Israëlitici. Cum qua sententia et interpretatione valde consentiunt ea, quae sequuntur, scilicet:

39.—*Videte quod ego sim solus, et non sit alius Deus praeter me: ego occidam, et ego vivere faciam: percutiam, et ego sanabo: et non est qui de manu mea possit eruere.*

Nam his verbis Moyses inducit Deum, loquentem et respondentem dictis superbis inimicorum populi sui, quasi ita dicat Moyses: *Et quidem, inimici nostri, eo quod nos videbunt victos a se et oppressos calamitate, nos irridentes, sic loquentur: Ubi sunt dii vestri? etc., arbitrantes, scilicet, una nobiscum se viciisse Deum nostrum; at, vero, Deus noster, tunc nostra miseria tunc sui honoris injuria inductus, nostram fortunam in melius commutabit, et tunc dicet inimicus nostris: VIDETE, QUOD EGO SIM SOLUS, ET NON SIT ALIUS DEUS PRAETER ME,* id est, si ratione non potestis, saltem ipsa re et experimentis cognoscite, non solum me esse superiorem vestris diis, sed potius me unum esse Deum, vestros autem nec deos quidem esse: tantum abest, ut mecum conferendi sint. *EGO OCCIDAM ET EGO VIVERE FACIAM,* id est, si, quia cultores mei victi sunt et a vobis superati, male de mea potentia judicasti; nunc, quando videtis illos salutis atque felicitatis restitutos, vobis atque vestris diis repugnantibus, cognoscite clarissimo argumento, mea voluntate utrumque gestum fuisse. *EGO OCCIDAM ET EGO VIVERE FACIAM: PERCUTIAM ET EGO SANABO;* id est, percussi ego populum meum, non vos percussistis; quod ex eo cognoscetis, quia ego, sine vestra opera, illum ad sanitatem et incolumentatem restituam. *ET EGO SANABO: NON EST QUI*

DE MANU MEA POSSIT ERUERE; ego sum Dominus vitae atque necis et mortis, apud me est omnis potestas, nihil fit sine meo vel permisso vel imperio: et quemadmodum eos, quos diligo, quamvis primo castigatos et afflictos, tandem revoco ad bonam fortunam et felicitatem; sic, vos et idola vestra cum punire coepero, nemo erit qui possit vos eruere de manu mea, id est, afficiam vos sempiterno supplicio. Et, ut magis constet ita futurum esse, Moyses inducit Deum, id ipsum confirmantem juramento; itaque, sequitur:

40.—*Levabo ad coelum manum meam, dicam: Vivo ego in aeternum.*

Nam hoc habitu corporis (*este alzar la mano*) uti solitos legimus eos, qui jusjurabant, ut patet *Genes. cap. XIV;* quod, autem, ista verba contineant vim et significationem jusjurandi, Septuaginta docuerunt, qui haec sic sunt interpretati, scilicet: **LEVABO AD COELUM MANUM MEAM, JURABO IN DEXTERA MEA, DICAM: VIVO EGO IN AETERNUM.** Jurat, autem, Deus hoc loco per se ipsum et per suam vitam, quia nullus major ipso est, per quem possit jurare, ut docet Paulus *ad Hebraeos, VI.* Sed videamus quid jurat.

41.—*Si acuero ut fulgor gladium meum, et arripuerit judicium manus mea: reddam ultionem hostibus meis, et his qui oderunt me retribuam.*

*Si interduim accipitum in S. Scriptura pro quia vel quod, ut patet in illo *Actorum, cap. XXVI: Nihil aliud dicetis praeter ea, quae Prophetae praedicaverunt futura esse et Moyses: si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annuntiaturus erat populo et gentibus. Si passibilis Christus, id est, quia passibilis Christus.* Et isto etiam modo haec particula accipi debet in hoc loco, ut tradunt fere omnes expositores.*

SI ACUERO UT FULGUR GLADIUM MEUM. Hebraice, ad verbum, legitur: **Si acutus de praeterito, id est, juro me acuisse gladium meum, hoc est, acuturum (praeteritum pro futuro, more propheticō, ut saepe dictum est).** Metaphorice, autem, vocat gladium suum iram suam et poenas, quas inmissurus erat in suos hostes; et quemadmodum gladius, vagina eductus, acutus et splendens, tanquam fulgur suo splendore oculos praestiguit, sic Deus dicit se aliquando exromptur suam iram, quam penes se reconditam habet, quae cum exprometur, formidabilior erit omni gladio, quamvis splendido. Et est similitudo sumpta a viris fortibus, qui cum in acie, educto gladio, irruunt in hostes, dicuntur fulgurare et fulminare, etiam secundum consuetudinem latini sermonis; ex quo poeta dicebat:

Caesar dum magnus ad altum fulminat Euphratem.

SI ACUERO UT FULGUR GLADIUM MEUM. In hebreao sic habetur: **Si acutus fulgur gladium meum, id est, gladium meum, quod appositive est fulgur.** Dicitur, autem, **FULGUR ira et vindicta Dei,** vel quia saepissime Deus utitur his naturae partibus, scilicet, fulminibus, vento atque igne pro armis adversus impios atque sceleratos homines, sicut dicitur *Sapiae.* cap. v; vel, certe, appellatur **FULGUR** ira Dei, propterea quod fulgoris atque fulminis naturam imitatur: primo, quia quemadmodum fulmine saepe tanguntur loca altissima et superiora, sic ira et vindicta Dei maxime incumbit in superbos, juxta illud: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* 2.º, quia quemadmodum ille ignis penetrat ad omnes partes interiores, et ea quae magis recondita et firma (sunt), ea magis communuit, ita ira Dei atque vindicta interiores vires impiorum et eorum arcana consilia, quibus maxime fidunt atque nituntur, praecipue ad nihilum rediget; quae interiora et arcana consilia impiorum sunt illis pro ossibus atque fundamentis, et ita in S. Scriptura figurate appellantur, ut in

illo, *Threnorum i: Misit ignem in ossibus meis;* et psalm. lii: *Dominus dissipavit ossa eorum, quibus placent.* 3.º, appellatur **fulgur**, quia, quemadmodum saepe videmus in iis, quos fulmina ferunt, nullum plagae vestigium exterius apparere, ipsos tamen, interius exustos, mortuos jacere; sic saepe impii atque flagitosi secundum externam speciem valere et florere videntur, tamen, percussi a Deo, interius multis malis miserime laborant. Postremo, appellatur **fulgur**, quia, quemadmodum fulmina cadunt praeter spem et maxime tempore aestatis, quando aer multo minus nubilosus est quam in hieme; sic, ira Dei impios opprimit necipantes atque saepe eo tempore, quando vernalis tellus, id est, quando omnia illis videntur esse maxime laeta atque felicia; de quo dicitur in i ad *Thessalonicenses*, v (inquit Paulus): *Cum dixerint: Pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus,* et ad idem pertinet quod dicitur in psalmo xxxvi: *Vidi impium superexaltatum super et elevatum super cedros Libani. Et transivi, et ecce non erat, et similiter Job. v dicitur: Vidi stultum firmā radice, et maledixi statim pulchritudini illius,* id est, statim calamitatem jam jam illi imminentem, vidi, inquam, fore ut brevi corrueret atque interiret, quia, ut dicitur in *Proverb. XVI: Ante ruinam exaltabitur spiritus.*

Ex qua etiam ratione exponentibus est locus obscurus in epistola Jacobi, qui pertinet ad hanc sententiam; nam in i capite illius epistolae sic dicitur: *Glorietur frater humili in exaltatione sua. Dices, autem, in humilitate sua;* nam in secunda parte hujus orationis repetendum est verbum contrarium ei verbo, quod positum est in prima parte, isto modo, scilicet: *Glorietur frater humili in exaltatione sua,* id est, frater humili, positus in tribulatione, gaudeat in exaltatione sua, id est, gaudeat, quia post illam tribulationem certo sequetur exaltatio, nam tribulatio, patienter tolerata, pro certissimo arguento habenda est mox futurae exaltationis; at, vero, dives, id est, ille, qui secunda

fortuna utitur, cui omnia pro voto succedunt, non glorie-
tur quidem, sed, quod huic contrarium est, tristetur et
pudet in *humilitate sua*, id est, propter ruinam in quam
paulo post incidet ex illa felicitate, nam ex eo ipso quod
sibi videtur esse felix atque beatus, debet facere conjectu-
ram certissimam fore, ut brevi incidat in miseriam sempi-
ternam. Unde addidit Jacobus, ejus rei explicandae gratia:
Exortus est sol cum ardore et arefecit fenum, et flox ejus
decidit: ita dives in itineribus suis marcescit; in itineribus,
inquam, suis, id est, in ipso cursu rerum laetissimarum et
prosperarum corruet atque cadet; vere, enim, dixit qui-
dam poeta graecus: «Magna fortunae dona, non sine metu
sunt; et splendor eximius periculo non vacat; denique,
nihil altum inter homines tutum est.» Quod si vero dicitur
de universis hominibus, qui constituti sunt in sublimi loco,
multo verius dicitur de iis, qui per flagitia et per scelerata
ad id fastigium pervenerunt; nam, ut dicitur *Sapiae*. v: *Spes*
impit tamquam spuma gracilis, quae a vento dispergitur. Id-
que fiet subito et praeter spem illorum; id quod explicat
Moyses in eo, quod sequitur, cum dicit: *ET ARRIPUERIT JU-*
DICUM MANUS MEA, nam in arripiendo celeritas quaedam
et vis illata praeter spem significatur; unde et Glossa in-
terlinearis in illo verbo sic dicit: *ARRIPUERIT*, scilicet ex
improviso. Nam, quamvis Deus multo ante denuntiat per
Scripturas et per alia signa ea mala, quae missurus est
in homines, et iram suam adversus peccatores, tamen
dicitur illos opprimere praeter spem et subito, propterea
quod ipsi, propter caecitatem animi sui, non attendunt ad
id, aut certe futurum non credunt: nam, sicut dicitur de
justo: *Beatus homo qui semper est pavidus*, et sicut Job, ix,
dicebat de se ipso: *Verebar omnia opera mea; sic, contra,*
impil atque scelerati ista nec cogitant nec metunt, et
idcirco subito et praeter spem ipsorum opprimuntur. Ex
quo, ira Dei et judicij dies respectu malorum appellatur
fur in nocte; respectu, autem, bonorum, non ita appella-

tur, ut docet D. Paulus in *i ad Thessalonicenses*, v, di-
cens: *Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut vos dies*
ille sicut fur comprehendat. Omnes, enim, vos filii lucis es-
tis, et filii diei, quasi dicat: quia estis filii diei, id est,
constituti in luce et in die, non dormietis, sed vigilabitis;
nam qui dormiunt, inquit, nocte dormiunt; quod si vigila-
tis, dies ille non adveniet vobis imparatis aut sicut fur in
nocte, sed illis adveniet sicut fur, qui dormiunt; dormiunt,
autem, omnes qui in tenebris peccatorum constituti jacent
securi; et illis adveniet.

SI ACUERO UT FULGUR GLADIUM MEUM, ET ARRIPUERIT
JUDICUM MANUS MEA: REDDAM ULTIONEM, etc.—Possunt
etiam haec verba proprie et recte interpretari de adventu
Christi ad judicium; qui Christus, quatenus homo, meta-
phorice appelletur gladius et manus Dei: gladius, propterea
quod quia illo utatur Pater, tanquam gladio, ad judi-
candos et delendos impios, ut dicitur in psalmo II: *Reges*
eos in virga ferrea, et tanquam vas figuli confringes eos, et ipse
de se ipso dicit apud Matth., x: *Nolite arbitrari, quoniam*
veni pacem mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gla-
dium. Erit igitur sensus: *CUM ACUERO SICUT FULGUR GLA-*
DIUM MEUM, id est, quando mittam Christum ad judicium
faciendum (nam tunc apparebit *sicut fulgur*, quemadmodum
dicitur apud Matth., cap. xxiv: *Sicut, enim, fulgur exit ab*
Oriente, et pertingit usque ad Occidentem sic, erit adventus
*filii hominis); igitur, quando is gladius sic apparuerit et
quando *MANUS MEA*, id est, idem Christus, qui in S. Scriptura
appellatur brachium et manus Dei, *JUDICUM ARRIPUERIT*,
id est, praeter spem malorum ad judicium venerit; TUNC
REDDAM ULTIONEM HOSTIBUS MEIS, ET HIS QUI ODERUNT
ME RETRIBUAM. Hostes suos vocat omnes impios et infide-
les, qui unquam adversati sunt populo suo, populo, in-
quam, in ipsum credenti et religiose ipsum colenti. Et ex-
ponit statim, quae et quanta futura sit ista retributio;
unde sequitur:*

42.—Inebriabo sagittas meas sanguine, et gladius meus devorabit carnes, de cruro occisorum, de captivitate nudati inimicorum capit. scilicet.

Nam his metaphoris et allegoriis mira et elegante ratione describit magnitudinem malorum, quae Dominus illaturus est in suos hostes. Nam sagittas atque gladium vocat metaphorice, ipsa mala quae in inimicos immittit, ducta metaphora a rebus bellicis, nam hujusmodi armis adversus hostes certatur; tribuit, autem, sagittis atque gladiis, scilicet, rebus inanimatis inebriari sanguine et devorare carnes hyperbolice et plane tragicè, ad magis declarandam magnitudinem et acerbitatem irae et animadversionis divinae in hostes suos. Sed quod additur, scilicet: DE CRUORE OCCISORUM, DE CAPTIVITATE NUDATI INIMICORUM CAPITIS, obseuum est et valde involutum; quod Septuaginta sic verterunt: A CRUORE OCCISORUM ET CAPTIVITATE, A CAPITE PRINCIPIS INIMICORUM. Ex quo Euthymius, secutus hanc interpretationem, sic exponit hunc locum: INEBRIABO SAGITTAS MEAS SANGUINE, scilicet, SANGUINE OCCISORUM; ET GLADIUS MEUS DEVORABIT CARNES, scilicet carnes CAPITIS PRINCIPIS INIMICORUM, id est, carnes regum atque principum et eorum qui praesidebant hostibus meis. Caeterum, Lyranus et alii sic exponunt: INEBRIABO SAGITTAS MEAS SANGUINE, scilicet, DE CRUORE OCCISORUM inimicorum; ET SATURABO ULTIONEM MEAM DE CAPTIVITATE NUDATI INIMICORUM CAPITIS, id est, de inimicis meis captiuis, qui incident nudato capite, nam servi antiquo more caput radebant in servitutis signum. Dicit, ergo, Moyses, secundum hanc expositionem, quod Deus ex hostibus suis, alias interficiet; alias, captivos duet: nam servitus, praesertim homini ingenuo, morte deterior est; itaque, ut declarat Moyses nullum malum esse, cuius acerbitatem hostes Dei experti non essent, idcirco dicit futurum, ut alias inter-

ficiat, alios adducat captivos. Caeterum, alii sic interpretantur et exponunt: INEBRIABO SAGITTAS MEAS SANGUINE, sanguine, scilicet, qui fluet e corporibus occisorum, et qui fluet e capitibus inimicorum captiuis et occisis; ita ut caput nudatum appellet caput occisum et a corpore separatum. Sumitur, praeterea, in S. Scriptura nudari pro ulcisci et evertere funditus, ut appareat in illo psalmi cxxxvi, ubi quo loco nos legimus: Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea, ad verbum sic habetur: Nudate, nudate usque ad fundamentum, etc., id est, penitus evertite; ex quo, alii hunc locum sic vertunt et exponunt: INEBRIABO SAGITTAS MEAS SANGUINE, scilicet, sanguine occisorum; ET GLADIUS MEUS DEVORABIT CARNES, scilicet carnes capitum; IN ULTIONIBUS INIMICI, id est, manducabit carnes capitum occisorum inimicorum, quando in ipsis ultus fuero.

Sed, quoniam haec dicuntur, metaphora ducta a rebus bellicis, idcirco hujus loci sensus petendus est ex iis, quae accidunt in pugna atque certamine; constat, autem, commiso certamine et altera parte victa et superata, victores saepe, et maxime quando praeceipuo odio feruntur in hostes et natura saevi atque crudelis sunt, quando diripiunt spolia caesorum, si quos reperint adhuc spirantes atque vivos trucidant, et corpora caesa atque nudata dilacerant crudeliter; et saepe etiam ex iis, quos captivos dicunt, nulla idonea causa plurimos interficiunt. Igitur, ad magis amplificandam ultionem atque caudem, quam editurus erat Dominus in hostes suos, inquit Moyses ex persona Dei: INEBRIABO SAGITTAS MEAS SANGUINE, et iterum repetit: SANGUINE OCCISORUM, id est, inebriabo, non solum sanguine, qui in ipso praelio effundetur, sed etiam SANGUINE OCCISORUM DE CAPTIVITATE, id est, eorum, quos, jam victos et in meam potestatem redactos, tamen sagittis meis conficiam; ET GLADIUS MEUS DEVORABIT CARNES, carnes, inquam, devorabit, non solum propterea quod in ipso praelio plurimos interficiat, sed etiam quia post comparatam victoriam,

quando spolia detrahentur occisis, plaga inferet nudatis corporibus, et capita eorum abscedunt; unde ad verbum in hebreo sic habetur: ET DE CAPITE IN NUDATIONIBUS INIMICI. Et, ut intelligeretur ista dici, non tam ad significandam ipsam victoriam, quam ad declarandum hoc additamentum Victoriae atque ultioris et saevitiae, idcirco apte usus est verbis *inebriandi* et *decorandi*; nam inebriantur, non qui bibunt id quod satis est, sed qui modum in bibendo excedentes, serviant libidini et non necessitatim; et sic, illa additamenta Victoriae, quae in certamine flunt, cum hostes deserviunt in corpora mortuorum, magis flunt ex quadam nimia et immodica ulciscendi cupiditate, quam ex aliqua idonea aut necessaria ratione.

INEBRIABO SAGITTAS MEAS SANGUINE, etc. Huic simile est, quod dicitur *Habacuc*, III, scilicet: *Percussisti caput de domo impii: denudasti fundamentum ejus usque ad colum. Maledixisti sceptris ejus*, etc.; nam uterque propheta loquitur de ea vindicta, quam sumpturus est Deus de hostibus populi sui, et utrobius fit mentio capitis, et uterque dicit fore, ut nudetur illud caput, quoniam re ipsa, certe secundum rei veritatem, in hac vindicta, quam Deus sumit atque sumpturus est de inimicis populi sui, primo percussit caput ipsum, id est, diabolum ejusque ministros, deinde animadverteret in illius membra. Nam Christus in morte sua vicit hoc caput et condemnavit, ut ipse dixit apud Joannem, dicens: *Nunc judicium est mundi: nunc princeps mundi hujus ejicietur foras*; et post mortem suam, toto progressu praedicationis evangelicae, executioni mandatur illud judicium atque illa ejactio, scilicet, eversis idolis et illorum cultu; et tandem, postremo judicij die includendus est ille ignibus sempiternis simul cum membris ipsius, scilicet, cum inimicis et hostibus populi Dei, quos inimicos per singulas mundi aetates, ab initio saeculi usque ad consumationem saeculi, ita Deus denudat, id est, conterit atque extinguit, ut alios post alios ita de-

leat, ut illorum generis atque nominis nullum prorsus vestigium relinquatur. Sic, inquam, Chaldaeos delevit, inimicos populi, et ante illos de medio sustulit Assyrios, et postea Medos atque Persios, atque deinde Macedones, tandem Romanos ipsos penitus extincturus; qui omnes adversati sunt populo fidi. Sic, etiam, singulas nationes idolis servientes, quantum attinet ad idololatriam, ita delevit, ut cum homines earum nationum partim adjunxit ad populum suum, partim omnino extinxisset, nunquam posteri sunt reversae ad eum cultum, nec unquam reversae sint. Sic, denique, extremo judicii die hujusmodi inimicos suos denudabit, id est, afficiet poena sempiterna; nam nuditatis nomen in S. Scriptura transferri solet ad significandam eam ignominiam, qua illo die notandi sunt omnes impii ad memoriam sempiternam, ut liquet Apocalypsis III et XVI. Sequitur in textu:

43.—Laudate gentes populum ejus, quia sanguinem servorum suorum ulciscetur: et vindictam retribuet in hostes eorum, et propitius erit terrae populi sui.

Septuaginta in hoc loco aliquanto aliter hunc locum (*sie*) interpretantur, dicentes: **LAETAMINI GENTES CUM PLEBE EJUS.** Verbum, autem, hebraicum, quod hoc loco ponitur, proprio significat canit personare, canere, quod fit et cum aliis laudamus atque etiam cum ipsis laetamur; ex quo utrique, et Septuaginta et noster interpres, recte transluerunt.

LAUDATE GENTES POPULUM EJUS, QUIA SANGUINE SERVORUM SUORUM ULCISCETUR. Tandem Moyses hoc carmen comminatorium et plenum tristissimarum rerum denuntiatione concludit fine laetissimo, praedicens futurum, ut Deus redeat in gratiam cum populo suo et ejus injurias ulciscatur. **LAUDATE, inquit, GENTES POPULUM EJUS, etc., id est, quoniam quemadmodum praedixi, Deus inebriaturs est**

sagittas suas sanguine inimicorum suorum, id est, ipsos penitus est deleturus; idcirco, gentes omnes LAUDATE POPULUM EJUS, hoc est, in pretio habete et suspicite atque laudibus celebrate populum ejus, propter eximiam benevolentiam Dei erga illum. Quidam hacc referunt ad redditum Judeorum de babylonica captivitate, cum restituta est illis sua libertas per Cyrus regem; sed, quemadmodum supra diximus, qui hanc sententiam sequuntur errant in eo, quod existimant hoc Cantico atque his verbis solam significari illam liberationem de captivitate Babyloniae. Caeferum, alii arbitrantur his verbis significatam esse atque praedicti vocationem gentium, scilicet, illis verbis: LAUDATE GENTES POPULUM EJUS; quibus favebat Paulus, qui ad Rom. xv, inter alia, etiam citat hunc locum ad probandum gentes vocandas fuisse ad fidem. Nec potest dubitari, quin in illo: LAUDATE GENTES POPULUM EJUS, aut, sicut verterunt Septuaginta: LAETAMINI GENTES CUM PLEBE EJUS insit, inquam, adhortatio quaedam et invitatio ad gentes, ad adjungendum cum populo Dei et removendum a caeteris hominibus sui generis, qui in impietate remanserant, quae etiam invitatio continet vim praedictionis atque tacticinii.

Sed quod gentes vocentur ad fidem in hoc loco, et quod praedictetur earam conversio, id nihil obest, nihil obstat nostra interpretationi et expositioni, sed eam potius adjuvat; quod liquebit si hacc verba pluribus verbis expnamus. LAUDATE GENTES POPULUM EJUS, inquit, quasi dicat: quoniam Deus repetitur est poenas de inimicis populi sui, et in eos et in ipsorum caput severissime animadversus; idcirco vos, gentes, qui ad eum populum non pertinetis et hostili odio illum prosequimini, jam prospicite vobis rebusque vestris, et, sociorum vestrorum atque gentilium impietate relicta, vos transferte in familiam atque nomen nostrum, futuri participes nostrae laudis atque laetitiae. Nec vos, inquit, ab eo deterri debet, quod Deus saepe

permittit, ut hostes nostri superiores sint, quia tandem, inquit, SANGUinem SERVORUM SUORUM ULTURUS EST, id est, repetitur est rationem laborum et aerumnarum omnium (quae nomine *sanguinis* appellantur et comprehenduntur in S. Scriptura) ab iis, qui fuerunt earum auctores; et VINDICATAM RETRIBUET IN HOSTES EORUM, id est, mala quae intulerunt in populum suum, in ipsum qui ea intulerunt caput vertet; ET PROPITIUS ERIT TERRAE POPULI SUI, id est, non solum suos, sed etiam omnia ipsum favori atque largis muniberibus prosequetur: nam, quemadmodum, cum castigabat suos et poenis eorum purgabat scelerata, terrae atque urbibus ipsorum visus (est) quodammodo irasci, scilicet, urbes diruens et loca culta devastans; sic contra, quando ipsis placatus fuerit, et eorum terrae erit propitius et effundet in ipsum magna sua fecunditatis dona. Et quoniam hoc vaticinium praecipit extrema mundi tempora, quando, populo Judeorum in Ecclesiam intromisso et saeculis finitis, universus Dei populus revocabilis ad vitam, victurus in laetitia et omnium honorum copia et felicitate sempiterna; idcirco, haec verba: ET PROPITIUS ERIT TERRAE POPULI SUI, rectissime pertinebunt ad corpora justorum, quae eo tempore resurgent gloriose, et quae in arcano sermone S. Scripturae saepe appellantur terra. Quibus corporibus recte dicitur Deus tunc propitiis futurus: primo, quia multae et magnae causae erant, quare illis esset iratus, scilicet, eo quod omne fere peccandi initium atque irritamentum ab ipsis corporibus existat, et quod non solum fuerunt auctores ad peccandum, sed etiam fuerunt peccatorum ipsorum satellites atque ministri; 2.º, recte dicitur futurus PROPITIUS TERRAE POPULI SUI, quia ea bona atque dona conferet nostris corporibus, quae mirum in modum superant atque excedunt naturam et conditionem corporum, nam rei torpenti et gravi, quale corpus terrenum est, tribuet summam agilitatem in illa nova vita, et rei crassae et obscurae natura sua tribuet claritatem coe-

lestem, et corpori maxime opportuno corruptioni atque dissolubili tribuet impassibilitatem et immortalitatem, et id quod natura sua sibi vindicat infimum locum, collocabit atque constituet supra omnes aethereos orbes. Itaque, vere erit PROPITIUS TERRAE POPULI SUI; efficiet, enim, ut ea terra jam non germinet spinas et tribulos, quibus animi eruentur, sed ut ferant lignum vitae, quemadmodum dicitur *Apocalypse* ultimo: *Proferens fructum quotannis duodecimum*; id est, fructificans jugiter vitam et quietem et laetitiam nullo aevo et nullo fine terminandam: ET PROPITIUS ERIT TERRAE POPULI SUI.

Sed quoniam hoc Canticum, quemadmodum diximus initio hujus expositionis, praecipue institutum est ad Iudaici populi sceleratos mores et ingratitudinem exagitandam, et ad praedicendum quemadmodum illum populum, propter sua peccata, Deus privaturus erat gratia et favore suo, et erat illis praelaturus alias gentes et homines alterius generis, et quoniam, Deo ipso disponente atque volente, traditi sunt hostibus suis diripiendi, vexandi; idcirco, cum haec ita sint, merito potest quaeri atque dubitari, qua ratione eos ipsos Iudeos nunc in hujus Cantici fine appetet servos suos Deus et filios, et praedicet et profiteatur futurum, ut hostes eorum eripiat, et exigat ab illis poenas acerbissimas pro malis quae intulerunt populo suo. Non, enim, ista satis videntur constare inter sese; et, certe, et in hoc loco et in nonnullis aliorum Prophetarum vaticiniosis ista res miras difficultates facit. Quare, ut id vere intelligatur, adverbi debet, universos homines qui unquam fuerunt aut futuri sunt, quod attinet ad praesens propositionem, ad duos tantum populos pertinere: quorum unus, semper dictus est populus Dei; alter vero, huic oppositus et inimicus, Deo ingratus et infensus populus dicitur. Quos populos D. Augustinus in libris *De civitate Dei* appellat duas civitates, et earum diversas rationes late persequitur toto illo opere; nam, certe, non solum nominibus inter-

sese, sed multo magis re ipsa differunt, scilicet: et generre, et religione, et partibus, et successu, et tandem rerum fine atque exitu.

Nam, ut primum dicamus de populo Dei; hoc, enim, intellecto, facile intelligetur cujus generis atque conditio-
nis sit alter populus: igitur, omnis populus Dei genere per-
tinet ad Abraham et in ejus posteritate numeratur, vel
nativitate vel, ut ita dicam, adoptione, id est, vel quia ab ipso Abraham genitus et propagatus est, vel quia fidei
imitatione ad ejus genus et familiam et nomen adjunctus
est. Quam ob causam, et ipse Abraham sic a Deo appelle-
llatus est, aucto nomine, scilicet, *pater multarum gentium*,
propterea quod earum omnium gentium, quarum nomen
et gloria permansura est, quaeque vere futurae sunt, pa-
ter ipse est et generis auctor; nam gentes quae ad ip-
sum neutro modo pertinebunt, neque adoptione neque na-
tivitate, tandem de medio sublatae et inclusae in infernis
locis, sic erunt tanquam si non essent. Et propter eam-
dem causam etiam Abrahae dictae sunt repremissiones,
id est, facta est illi promissio de aeterna haereditate atque
justitia, et de Christo, justitiae auctore, propterea quod in
illius persona atque fide repraesentaretur et contineretur
persona eorum hominum, qui illam haereditatem posses-
suri erant, omnesque numerabantur in illius semine. Quam
rem D. Paulus, cap. III epistolae ad Galatas, saepius docet atque inculcat, nam de eo, quod haereditas sit promissa
Abrahae et semini ejus, ita dicit: *Nam si ex lege haereditas, jam non ex promissione. Abrahae autem per repremissionem donavit Deus*, et iterum: *Abrahae dictae sunt promissiones et semini ejus*; de eo, autem, quod omnes qui participes
sunt earum promissionum, omnes qui pertinent ad populum
Dei, etiam pertineant ad posteritatem Abrahae eo modo,
quo dictum est, ita etiam scribit Paulus: *Cognoscite ergo, quia qui ex fide sunt, ii sunt filii Abrahae. Videlicet autem Scriptura, quia ex fide justificat gentes Deus, praeannuntiavit*

Abrahae: Quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur, qui ex fide sunt, benedicentur cum fidei Abraham. Et cap. IV ejusdem epistolae, disserens de duobus filiis Abrahae, altero genito ex ancilla, altero ex libera, qui dicitur etiam natus secundum promissionem, docet Paulus omnes fideles isto promissionis genere pertinere ad Abraham, dicens: *Nos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii sumus, et iterum: Itaque, fratres, non sumus ancillae filii, sed liberae: qua libertate Christus nos donavit.* Quia de re copiose et doctissime D. Augustinus disserit in epistola ad Asselium, quae est numero ducentesima, ubi probat omnes fideles, omnes qui connumerantur in populo Dei, pertinere ad Abrahae genus, et quamvis non sint nominandi et appellandi Israelite aut Judaei, ne propter ambiguatem vocabuli videamur profiteri ea quae sunt inimica nomini christiano, tamen omnes fideles esse Israelitas et Judaeos spirituales, et secundum spiritum fidei semen Abrahae; sicut et Paulus ad *Romanos*, II, ipsos appellat (quod etiam testimonium citat D. Augustinus), nam Paulus dicit: *Non enim qui in manifesto Judeus est: nec qui in manifesta carne est circuncisus. Sed qui in abscondito Judeus est: et circuncisio cordis, quae spiritu est, non littera; cuius laus, non ex hominibus, sed ex Deo est.* Et in libro *De catechizandis rudibus*, cap. XIX, idem affirmit, et *Contra Faustum*, lib. XXII, cap. XXXII.

Hujus populi, praeterea, alias status atque alia ratio fuit ante Christi adventum et alia post Christi adventum: nam ante Christi adventum, is populus maxima ex parte constituit ex iis, qui non solum fidei et religionis professione pertinebant ad Abraham, sed etiam nativitate ab illo genuso ducebant; qui, autem, sola imitatione fidei et tanquam adoptione pertinebant ad Abraham, pauci tunc erant, quorum alii conjugebantur cum illo populo simul et fide et mosaicae religionis observantia, quales erant proselyti, alii vero conjugebantur sola fide, quales erant illi,

qui inter gentes colebant unum Deum et in Messiam futurum conferebant suam spem, vel implicite vel explicito. Contra, autem, post Christi adventum, hujus populi Dei multo maxima pars refert genus suum ad Abraham per solam imitationem fidei, quales sunt omnes conversi ex gentilitate; qui, autem, sola nativitate genus ducunt ab Abraham, pauci nunc sunt; qui, autem, utroque simul modo, et nativitate et fide, sunt filii Abrahae, sunt multo pauciores, illi, scilicet, qui conversi sunt ad fidem ex judaismo. Praeterea, in utroque tempore et statu non fuit una ratio omnium eorum, qui in hoc populo continentur, sed varia atque diversa: nam eorum quidam sunt justi, quidam peccatores; et ex peccatoribus, quidam sunt haec tenus peccatores, ut tamen fidem religionis puram et incontaminatam conservent, quidam, vero, qui illam conjunctione alterius religionis maculant; nam qui eam fidem penitus abjiciunt, jam videntur plane in aliam familiam degenerare et in aliud populum, contrarium populo Dei. Quam diversitatem hominum ejusdem generis atque populi videtur significavisse Deus *Genesis* XXII, quando promisit Abrahae futurum, ut esset pater multarum gentium; tunc, enim, dixit ei: *Multiplicabo semen tuum sicut stellas coeli, et sicut arenam, quae est in littore maris;* in quo praedixit alios futuros, tanquam stellas, virtutibus claros et illustres; alios, autem, futuros in hoc populo Dei et in hac posteritate Abrahae, propter morum impuritatem, adeo viles et abjectos, ut est vilis arena quae est in littore maris. Sic in primo hujus populi statu, fuerunt inter Judaeos viri justissimi; et alii peccatores, sed tamen permanentes in unius Dei cultu fideles; et fuerunt alii, qui, quamvis colebant unum Deum et credebant Messiam futurum, tamen conjungebant cum ejus cultu aliorum deorum cultum atque religionem, quales fuerunt plurimi ex decem tribus sub regibus Israelitis. Sic etiam, post Christi adventum, hic populus Dei, qui genere ad Abraham pertinet, varias habet partes: alii, enim, sunt jus-

ti; alii peccatores, integre tamen retinentes professionem fidei, quales sunt omnes christiani; alii vero, qui unum Deum nobiscum colunt et spem suam collocant in Christo, sed tamen errant in eo, quod nondum venisse credunt, sed sperant venturum; quales sunt Judei, qui ab Ecclesia hac de causa divisi sunt, sed tamen genere pertinent ad Abraham, nec prorsus negliguntur a Deo, sed inter varia et maxima pericula conservantur et castigantur variis laboribus, quoadusque, errore suo cognito, in fine saeculi, conversi ad fidem Jesu Christi, unum cum reliquis fidelibus corpus efficiant.

Sed quamvis hic populus e variis partibus constet, tamen fero omnibus illis hoc semper fuit commune, ut in felicitate terrena parum felices essent in comparatione ad eam felicitatem, qua praestant inimici ejus populi; atque omnibus illis fuit semper commune, ut eos persequetur odio atque omnibus malis alter ille populus Deo infensus et inimicus, Deo scilicet sic permittente et ordinate, (ut) per varios labores atque tribulationes perficeret populum suum. In quo certamine atque pugna, hostes populi Dei maxima ex parte evadunt superiores; sed quamvis superiores evadant, tamen nunquam possunt populum Dei decere et extingue: adeo, ut procedente tempore, ipsi victores paulatim, alio tempore, penitus extinguantur; populus, autem, Dei persistat invictus et perseveret. Cujus pugnae atque eventus est imago id, quod in *Genesi*, capite xxv, dicitur de illis gemellis fratribus, Esau et Jacob, quos Rebecca mater in utero inclusos continebat; nam certabant inter se in ipso utero; qua de causa mater oraculum consuluit, eique responsum est isto modo: *Duae gentes sunt in utero tuo, et duo populi ex utero tuo dividentur, et populus populum superabit.* Nam quemadmodum Esau prius natus est, et tamen illi praelatus fuit Jacob; sic hostes populi Dei antecellunt dignitate et splendore terreno et videntur primogeniti, sed tamen populus Dei illis praefer-

tur in possessione et haereditate verorum bonorum: et quemadmodum Esau persecutus est Jacob, quamdiu vixit, illumque fugavit e paterna domo, sed tamen posteritas Jacob dominata est in posteritatem Esau, et eam tandem extinxit; sic hostes populi Dei, quamvis nunc videantur florere, tamen alii alii rationibus extinguentur, populus autem Dei ad extremum in universo dominabitur.

Haec, igitur, cum ita se habeant, dico quod Moysi in hoc Cantico, dictuero de populo Dei, qui tunc fere totus constabat et Judeis, per lumen propheticum objecta fuerunt omnia ejus populi incrementa et decrementa, omnes aetates et omnes successus, eaque omnia simul et tanquam praesentia uno intuita, uno aspectu complexus est; et sic, pro varietate successuum seu rerum, quas videbat in illo populo, et pro ejus populi diversitate partium, sic, inquam, variavit orationem suam: et nunc in illum populum invehitur, et nunc ejusdem commiseretur; nunc castigat illos, interdum consolatur; et interdum hostes ipsorum veluti excitat et veluti armat in ipsos, interdum autem male precurat hostibus et denuntiat infernum atque exitum sempiternum. Nam, quia vidit Moyses Judeeos, qui tunc constituebant populum Dei, et eorum posteros usque ad Christi adventum, ingratos Deo futuros maxima ex parte, idcirco in illos primo invehitur et eorum acrumnas praedicit: et rursus, quoniam vidit advenientem Christo eos Judeeos partim servandos esse, partim excaecandos, et eos, qui servarentur, multos homines ex alio genere ad suum genus et familiam tradituros per praedicationem fidei, et populum Dei, qui ex utrisque constabat, primo a suis hostibus diripiendum immerito, ut accidit in persecutione primitivae Ecclesiae, et deinde, propter ejusdem populi peccata, ab inimicis vexandum, quemadmodum fit in praesenti, et tandem evasurum superiorem atque illos ipsos Judeeos, qui excaecati sunt, post varias acrumnas atque labores reddituros ad populum Dei esse; haec, inquam,

quoniam vidit Moyses, idcirco postea blande agit cum hoc populo, et eum paterne appellat atque consolatur. Contra, autem, quoniam vidit inimicos populi Dei, per omnes saeculi aetates semper se gessisse injuste atque impie erga Deum et erga populum suum; nam non solum vexant eos, qui sunt peccatores in hoc populo, sed saepe etiam vexant justos atque bonos, et cum peccatores vexant, non id faciunt peccati odio, sed ipsorum hominum et religionis ipsorum; idcirco, Moyses acerbissime hujusmodi hostes populi Dei accusat atque ita denuntiat perituros, ut eorum aliis allis temporibus cadentibus, et tandem universis de medio sublati et addictis carceri sempiterno, unus populus Dei ab omni malo liber effectus, tandem cuncta obtineat, felix atque beatus Dei dono, cui sit gloria in saecula. Amen (1).

(1) In codice additur: *finis*, et ad marginem ex manu, ut videtur, ipsius scribae: «Acabose este cántico el ultimo dia de Junio del año de 1582, y fué la postrera lección (que leyó el P. Maestro?)».

IN PSALMOS